

Vaqif Aslan

1918

III

Miladi tarixlə 1918-ci ilin mart ayının sonları idi...

Bakıdan pis-pis xəbərlər gəlirdi. Digər yerli sahibkarlar kimi Nuxalı sahibkarlar da, həyəcan və səksəkə içərində yaşayırdılar. 2 noyabr 1917-ci ildən Fəhlə-kəndli və əsgər deputatları Soveti adı ilə ortaya atılan bolşevik Bakı Sovetinin hansı məzhəbə qulluq etməsi nəinki mülk və kapital sahiblərinə, hətta fəhlələrin və kəndlilərin, əsgərlərin özlərinə belə o qədər də aydın deyildi. Hələ ki, kəndliyə çatan bir şey olmasa da, fəhləyə xeyli güzəştlər edilmişdi. Bu da rus və erməni fəhlələrin çoxluğuna görə olmuşdu. İş saati bəzi yerlərdə səkkiz saata endirilmiş, söz və mətbuat azadlığına qol qoyulmuşdu.

Çar hökumətinin 1840-cı il 10 aprel tarixli islahatına əsasən 1841-ci il yanvarın 1-dən adı dəyişdirilib Kaspi vilayətinin tərkibində Nuxa qəzası kimi sənədləşdirilən Şəki artıq yetmiş yeddi il idi ki, rəsmi sənədlərdə Nuxa adı ilə təmsil olunurdu. Kökü bu torpaqda olanlar isə bir qayda olaraq ona həm Nuxa, həm də Şəki deyir, Nuxa deyəndə Şəki, Şəki deyəndə Nuxa başa düşürdülər. Əlbəttə ki, gəlmələr bunu eyni bir şəhərin bir-birinə bitişik iki məhəlləsinin adı kimi başa düşməkdə çətinlik çəkirdilər. Axı, bu - tarix idi. Şəhər gah bu, gah da o məhəllənin adı ilə təmsil olunurdu.

Ruslar Azərbaycanı işğal edəndən sonra inzibati-ərazi bölgüsündə komendant, quberniya kimi idarə etmə dəyişiklikləri ilə bərabər yer-yurd və şəhər adlarında da yeniliklər etməklə xalqı çaşdırıb özlərinə yaxınlaşdırmaq istəmişdilər.

Hər şey zaman içində

(Romandan parçalar)

başına bəla olmuşdu. Rus bolşevikləri, erməni daşnakları və gürcü menşevikləri hər yerdə at oynadırdılar. Azərbaycanın yerli xalqı azər-türklər olduğundan və ermənilər yer üzərindəki bütün türkləri özlərinə düşmən hesab etdiklərindən kimə rast gəlsələr, belə bir sual verirdilər: "Hayes, türkes?" Son günlərin xəbərlərinə görə, "türkes" deyənləri də, deyə bilməyib susanları da qətl edirdilər. Əli yalın müsəlman-türk isə ot kimi biçilir, ağac kimi qırılır, odun kimi doğranırdı.

Nuxada da adamlar narahat idilər. Ağ camaat da, qara camaat da erməni amansızlığından ehtiyatlanmağa başlamışdı. Axı, ortada bizim bilmədiyimiz işlər vardı. Xoy hakimi, adına Cəfərqulu xan Dünbülü deyilən bir naxələf rus çarına şəxsi müracəti əsasında 10 dekabr 1806-cı ildə öz kəndliləri ilə birlikdə rus təbəəliyini qəbul etmişdi. Çünki onun kəndliləri arasında Yaxın Şərqdən qaçıb gələn çoxsaylı erməni ailələri vardı. Bundan çox-çox qabaqca ermənilərin Şimali Azərbaycana köçürülməsində təşkilatçılıq və canı-yananlıq göstərən Cəfərqulu xan Dünbülü erməni havadarlarının hesabına çarın fərmanı ilə Şəkiyə xan təyin edildi və general-leytenant rütbəsinə layiq görüldü. Şəkinin xan nəslindən gələn Səlim xan isə didərgin salındı. Şəki camaatı bundan sonra, bir qayda olaraq, Cəfərqulu xanın xan nəcəbətinə şübhə ilə yanaşdı. Vaxtı ilə Şah I Təhməsinə qoşulub Şəkiyə hücum çəkən Levonda "Ləvənd" deyən şəkiliilər yaramaz saydıqları hər bir kişini və qadını "ləvənd" adlandırdılar. Cəfərqulu xan Dünbülünün üzünü görən şəkiliilər isə həm "Cəfərqulu", həm də "xan" sözlərindən yan keçərək "Dünbülü" sözünü "dübül" və ya "dünbül" şəklində işlətməyə başladılar. "Ləvənd" sözü nəticə etibarilə "əxlaqsız" anlamına gəlirdi, "dübül" və ya "dünbül" sözü də "quyruğu kəsik" anlamına gəlirdi. Şəkiliilər Cəfərqulu xan Dünbülünü "quyruğu rus çarı tərəfindən kəsilmiş köpək" yerinə qoydular. O təkəcə Şəkiliiləri deyil, onu rus təbəçiliyindən çıx-

mağa çağıran dağlı tayfaları da it kimi tuturdu. Cəfərqulu xan Dünbülünün Şəkiyə özü ilə gətirdiyi 1000 ailədən 556-sı erməni ailəsi idi. Onlardan 53-ü Ağpilləkənkənddə, 134-ü Göybulaqda, 100-ü Dünbülünün şərafinə adlandırılan Cəfərabadda, 156-sı Daşbulaqda, 31-Aydınulaqda, 12-si Xanabadda, 40-ı Qayabaşında, irsi olaraq Cəfərqulu xan Dünbülilərə xidmətəkar olan erməni ailələri isə şəhərin mərkəzində yerləşdirilmişdi. Yerli əhali oranı "Ermənikənd" adlandırırdı.

Çox təəssüflər olsun ki, Saka yurduna da "dübüllərin" və "dünbüllərin" əli ilə erməni toxumu səpilmişdi. Elə buna görə də Saka yurdunun saxalı kişilərindən ehtiyat edən Xoylular 22 avqust 1814-cü ildə qızdırma xəstəliyindən vəfat edən Cəfərqulu xanın da, 24 iyul 1819-cu ildə anasının qızlıq fəmiliası ilə Madatov kimi tanınan 1817-ci ildə Əlahəzrət İmperatorun fərmanı ilə Zaqafqaziyada üç müsəlman xanlığının - Qarabağ, Şəki və Şirvan xanlığının hakimi və hərbi dairə rəisi təyin edilən erməni general-mayor və ya general-leytenant Valeriyandır. Qriqoriyeviç və ya da Madatyan Rostom Qeorqiyeviç və yaxud Mexrabens Rostom Qeorqiyeviç yaxud da Valeriyandır (Rustam) Madatov Qeorqiyeviç və yaxud da ki, Qriqoryan Rostom Qeorqiyeviç tərəfindən zəhərlənib öldürülən sonuncu Şəki xanı İsmayıl xanın da nəşini Xoya aparmışdılar.

İsmayıl xanın ölümündən sonra xan ailəsini və yaxınlarını Yelizavetpola və İrana köçürməyi qərara aldılar. Şəhərdəki 50 erməni ailəsi isə Şəkidə saxlandı. Beləliklə, Şəkidəki ermənikənd yerində qaldı. 1807-ci ildən 1918-ci ilədək keçən 111 il ərzində Nuxaya köçürülən ermənilər də əlaq otları kimi çoxaldılar. 2 noyabr 1917-ci ildə bolşevik Bakı Sovetinin yaradılması ermənilərin və rusların daha da qol-qanad açmasına səbəb oldu.

Rus çarı olmasın, rus bolşeviki olsun?! Erməni və ruslar üçün nə fərqi vardı? Dövlət ki xaçlıların dövləti idi!

Azərbaycan türkü müdafiə olunmurdu...

Bakıda və Şamaxıda türk-müsəlman əhalini, böyük-küçük demədən, bir ucdan qırırdılar. Çar hakimiyyət orqanları isə Şamaxıdan çıxanda silah anbarını gizlincə Şamaxıdakı ermənilərə və ruslara vermişdilər.

Bolşevik Bakı Sovetinin sədri Stepan Qriqoriyeviç Şaumyan, hərbi-dəniz işləri üzrə xalq komissarı Qriqori Nikolayeviç Korqanov dinc və əliyalın türk-müsəlman əhalini sonuncu nəfərinə qədər yer üzündən silmək üçün Şamaxıya artilleriya və pulemyotlarla təchiz edilmiş üç min nəfərdən ibarət hərbi dəstələr göndərmişdilər. Ermənilərin və rusların başında Şaumyanın yaxın silahdaşları olan Stepan Lalayev (Lalayan) və Tatevos Əmirov (Əmiryan) dururdular. Sən demə, Şamaxı soyqırımından bir gün əvvəl erməni yepiskopu Baqrat və malakan keşişi Karabanov əllərində xaç və "İncil" müsəlman-türklərlə qardaşcasına yaşayacaqlarına və heç vaxt onlara qarşı silah qaldırmayacaqlarına and içibləmiş. Bir gün sonra isə ermənilər və malakanlar yandırılmış evlərindən çıxıb qaçanları da kişi, qadın və uşaq demədən güllələyibləmiş. Yelizavetpol quberniyası tərəfdən silahlı azərbaycanlıların gəldiklərini eşidib Şamaxının Qozluçay malakan kəndinə çəkilsələr də, silahlı azərbaycanlılar gədən kimi yenidən Şamaxıya və onun səksən altı kəndinə od vurublarmış.

Şimal tərəfləri istisna olmaqla, cənub və cənub-şərq tərəfdən Nuxa da bir neçə erməni məntəqələri ilə həlqələnmişdi. Amma Nuxanın yerli əhalisi sayca ermənilərdən qat-qat çox idi... Bununla belə, Vartaşen (İndiki Oğuz rayonu), Qayabaşı və digər kəndlərdə yerləşdirilən ermənilərin Ter-Qriqoryan adlı bir nəfər daşnakın rəhbərliyi ilə erməni hökuməti yaratmaq çağırışları Nuxada da açıq şəkildə etiraf olunurdu. Onun çağırışına görə, Nuxadakı ermənilər Müsavat hökumətinin yaratdığı Milli Komitənin əsgər yığmaq təşəbbüsünün qarşısını almalı idilər. İş o yerə gəlib çatmışdı ki, onlar Nuxanı ermənilərə təhvil vermək təklifi ilə,

hətta, Milli Komitə qarşısında məsələ qaldırmışdılar. Ter-Qiqoryana arxalanan ermənilər Nuxada xüsusi komitə və komissiyalar yaratmışdılar. Bu arada Gürcüstan tərəfdən erməni qoşunlarının Şəkiyə gəlməsi xəbəri yayılmışdı. Çox təəssüflər olsun ki, Milli Komitənin məsləhəti ilə Şəkiyə xəbərsiz gələn bu ordunun qarşısına bərişiq üçün göndərilən heyətin başında ermənilərin nümayəndəsi dururdu. Milli Komitənin qərarı üzrə türklərdən gələcək nümayəndələrdən birisi Xan İlisuyski olmalı idi, lakin bu heyət Xan İlisuyskinin əvəzinə göndərilən Əmircanov Həşim bəydən, Mixak Boyaqqı oğlundan, Şaşaməlik Allahverdovdan, bələdiyyə idarəsinin rəis müavini Məhəmməd bəy Fərzəlibəyovdan və iki mühafizdən ibarət olmuşdu. Çox qərībā idi ki, başında ermənilərin nümayəndəsi duran bu heyətin üzvlərini Kiş çayının aşağı axarındakı dəmir körpünün bəndi yaxınlığında, hələ gələcəkləri yerə çatmamışdan qətl etmişdilər. Nümayəndə heyətindən təkəcə Məhəmməd bəy Fərzəlibəyov və mühafizlərdən təkəcə Məşədi Cabbar Dadanov sağ qalmışdılar. Bir tərəfdən də Osmanlı-türk ordusunun Gəncə tərəfdən Bakıya doğru irəliləməsi Nuxada ermənilərin digər yerlərdə olduğu kimi əl-qol açmasına imkan vermişdi. İş elə gətirmişdi ki, Müsavat hökuməti gedib Bakıya çıxmamışdan Yelizavetpoldan Bakıya doğru hərəkət edən Osmanlı-türk ordusunun bir hissəsi Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə gəlib Nuxaya çıxmışdı. Bu da yerli əhalinin kökündən qazınmasının qarşısını almışdı.

Yeni yaradılan Müsavat hökuməti də öz növbəsində xilaskar Osmanlı-türk ordusunun köməyi ilə erməni qanıçənlərinin qarşısını, axır ki, ala bildi. Amma ki, ermənilər Azərbaycan türklərinin çox böyük bir hissəsini məhv etmişdilər. Qarabağda isə vəziyyət daha da ağır olmaqda davam edirdi. Müsavat hökuməti ordu yaratmaq, erməni-rus vandalizmindən xalqı qorumaq zorunda qalmışdı. 1918-ci ildən rus general-mayoru qulağıkəsik Andranikin canfəşanlılığı şəraitində Qarabağda Azərbaycan türkləri məhv edilirdilər ... Buna görə də uyezd naçalniki Əyyub bəy Rəfibəyovun dediyi kimi Nuxadan böyük bir dəstə Qarabağa müsəlman-türklərin köməyinə göndərilmişdi...

(Ardı var)

